

החזרת עטרה ליושנה במקוואות אירופה

הרב יעקב יצחק בידרמן

א

אשה הטמאה טומאת נדה אין לה טהרה מן התורה במלאת ימיה עד שתטבול כל גופה במי מעין נובעים או מי גשמים¹ שנקוו בקרקע, כמ"ש גבי טומאות חמורות "אך מעין ובור מקוה מים יהיה טהור" (ויקרא יא, לו). ואם טבלה כולה חוץ מראש אצבע קטנה עדיין היא בטומאתה, ושיערו חכמים כמות המים הנצרכת לטבילה המכסה כל גוף האדם באחת, לקיים מה שנאמר (ויקרא טו, טז): "ורחץ במים את כל בשרו" והם אמה על אמה ברום שלש אמות שהם ארבעים סאה (ערובין ד, ב ועוד). וכן פשוט לשון המשנה בכל מקום – מקוה שיש בו ארבעים סאה וכדו'. וכמחז"ל עה"פ "במי נדה" – מים שנדה טובלת בהם הוי אומר ארבעים סאה (עבודה זרה עה, ב). הסאה היא 24 לוג, נמצא שיעור המקוה

1. מי גשמים דוקא ולא מים שאובים, שנאמר "אך מעין ובור מקוה מים יהיה טהור" ודרשו חז"ל – יכול אפילו מילא בכתפו ועשה מקוה יהיה טהור, תלמוד לומר "מעין" מה מעין בידי שמים אף מקוה בידי שמים (ספרא, שמיני פ"ט. ושם גם דרשו מה מעין עיקרו בקרקע אף מקוה עיקרו בקרקע, ואסור בכלי). ועפ"ז וכפשוט התלמוד הכריעו בטור וב"י (וי"ד סי' רא) כרבינו שמשון ומהר"ק (ש"ת סי' קטו) ותרומת הדשן (סי' רנד) שמקוה שאובין הוי פסול מדאורייתא. אולם באם רק מיעוט המים שאובין לדעת הטור והרא"ש הוי דרבנן וספיקו לקולא וכשר מדאורייתא וכן פסק הרמ"א (וי"ד סי' רא, ס"ג). והוא בדומה לשיטת רש"י המפורשת בגמרא (ב"ק סז, א) וכן ר"ת בתוס' (ב"ב סו, א) שבאם חלק חשוב ממי המקוה שאובין פסול מדאורייתא ורק במיעוט קטן של ג' לוגין הוי כשר מדאורייתא וע"ז גזרו רבנן. אבל הר"י בתוספות (פסחים יז, ב) רצה להוכיח מדאורייתא מקוה שכולה שאובין כשרה ורק נאסרה מדרבנן וראיתו ממשקין דבית מטבחיא שהן שאובין דחזי להטביל בהון מחטיא וצינורות וכן מתוספתא מקוואות פ"ב דאמרינן מקוה שהניחו ריקן ומצאו מלא כשר והיינו משום ספיקא דרבנן לקולא, ולדעתו מ"ש הת"כ אסמכתא בעלמא. והביאו ראייה עוד מפשוטות לשון הגמ' שם (ב"ב סו, א) שמקשה במפורש לגבי חקקו לבסוף קבעו – "מכלל דשאיבה דאורייתא והא קיימא לן דרבנן". (וראה ברין פ"ב דשבועות שהביא פירכא לכל הראיות הנ"ל), וכן הוכיח הראב"ד (בעלי הנפש, ג) דמדרבנן היא מהמשנה (טהרות ד, ז) "טהרו חכמים ספק שאובין" היינו ספיקא דרבנן ומעוד משניות עיי"ש. וכן ס"ל הרמב"ם להדיא בהלכות מקוואות ריש פ"ד – דין תורה שלל מים מכונסין טובלין בהן שנאמר "מקוה מים" מכל מקום. וכמ"כ מצינו בתשובות הגאונים (שע"ת ס"ה).

או המעיין² הכשר לטבילת אדם 960 לוגים. במידות ימינו הם כ 455 ליטר, אולם לכתחילה יש להחמיר שיהיו 922 ליטר (ראה שיעור מקוה להגר"ח נאה סי' עד). וצריך בור הטבילה להיות גדול משיעור זה כדי שכשתכנס הטובלת ויפחתו המים ישארו שם מ' סאה (ש"ע סי' רא, סעי' א).

ושונה דין מקוה מי גשמים מדין מעין, שהמעין מימיו זוחלין ומטהר, ומי גשמים אינן מטהרים אלא באשבורן (ש"ע סי' רא, סעי' ב) זאת אומרת שמקוה מי גשמים כשר לטהר רק אם מימיו מכונסים בבור ואין נזילת מים ניכרת ממנו, וכמו"כ נפסלים מי גשמים בשינוי מראה. נמצא שטבילה בבור כזה שנתכנסו בו מי גשמים מצריכה ירידת גשמים

2. כמה שיטות בדבר, אי בעינן לאדם ארבעים סאה במעין או במי גשמים, וכדלהלן מן המחמיר אל המקיל.

מעין - א. שיטת ר"ת דאף במעין בעי מדאורייתא לטבילת אדם מ"ס מדקתני במשנה (מקואות א, ז) גבי מקוה מי גשמים "טובלין ומטבילין" וגבי מעין שמימיו מועטין כתוב רק "לטהר בר" מדלא כתב "טובלין" משמע שאינו כשר לאדם לטבול בו אלא רק לטבילת כלים. וכן דייק מהמשנה (מקואות ה, ו) "גל שנתלש ובו ארבעים סאה" מטהר, וע"כ קאי במעין דאי כוונתו לגל הים הרי אינו מטהר בזוחלין. וכן דעת הר"י (תוס' פסחים יז, ב) והביא ראיה מהגמרא (חגיגה כב, א) דהתם בעינן ארבעים סאה במקום אחד ומקשה שם הגמ' "והא ארעה חלחולי מחלחלא" והרי חלחולי קרקע שייך רק במעין ובכ"ז מצריכים מ"ס. (הרא"ש בנדה הלכות מקואות א, כתב ע"ז ונראה דברי ר"י כי אין להשיב על הראיה שהביא. אמנם בש"ת מהר"ט י"ד סי' יח הקשה על ראיה זו, דהרי זה שייך גם במי תמציות). וכן דעת רבינו שמשון בפיהמ"ש. ומ"ש במשנה (מקואות א, ז) "מקוה שיש בו ארבעים סאה... ולמעלה מהן מעין שמימיו מועטין" וכן דרשת חז"ל דמיעטו בת"כ מן הכתוב "אך מעין ובור" דמעין מטהר בכל שהוא משא"כ בור, לשיטתם כל הני בכלים כנ"ל. כן משמעות לשון התוס' (נזיר לח, א) "ובאדם לעולם בעי מ"ס". ובתשובות הרשב"א (ח"ד, שיח) בסיוס התשובה כתב "ודברי רבותינו הצרפתים ז"ל נראים עיקר", וכן הר"ן (ש"ת סו) כתב "באיסור כרת ראוי לחוש לדברי המחמירים". ב. שיטת הרא"ש והריטב"א דבמעין בעי מ"ס לאדם רק מדרבנן ג. שיטת הראב"ד (בעלי הנפש, שער המים ג) דאף מדרבנן לא הצריך לטבילת אדם במעין ארבעים סאה, מ"מ נצרך שהדבר הנטבל יהא מכוסה כולו במים בבת אחת כדי להטהר. ופי' "מעין מטהר בכל שהוא" היינו למעוטי מ"ס באם הוא גוף ועולה בפחות אבל לא כל שהוא ממש, אלא הקטן לפי קטנו והגדול לפי גדלו, אבל לא שירחץ בכ"ש לחצאין. וכן דייק בבי' ממשמעות לשון הרמב"ם (הלכות מקואות פ"ט, ה"ו) דס"ל כהראב"ד, מדלא חילק התנא במפורש אדם מכלים וכסתיתם המשנה "כל שהוא" משמע דאתרוויהו קאי (אדם וכלים) כן סתימת הרמב"ם וכן בר"ף. (אולם בגירסת המשנה שלפנינו (מקואות א, ז) אדרבה חילק התנא וכתב במקוה "טובלין ומטבילין" ובמעין כתב "להטביל" בלבד, אלמא רק כלים). ד. שיטת מר רב יהודאי גאון המובא בספר הישר (ש"ת מז) שחילק בין מים חיים (דזב) שדיו בכל שהוא אפילו מתרחץ לחצאין כי כתיב ביה "ורחץ את בשרו" בלבד, לבין מקוה מ"ג (בעל קרי) דכתיב ביה "ורחץ את כל בשרו", היינו בבת אחת.

מי גשמים א. שיטת רש"י (פסחים יז, ב) דמדאורייתא צריך באדם מ"ס מדכתיב "כל בשרו". ובמ"ג אף הרמב"ם והראב"ד יסברו כהלימוד בת"כ מהפסוק "אך מעין" דמעט מעין שאינו צריך מ"ס אבל בור מ"ג בעי. ב. שיטת רבינו יונה (ברכות, אלפס מא, א) שאף במי גשמים מדאורייתא מלכתחילה סגי לאדם בכל שיכול להתכסות בו בבת אחת, כהאי דאמרינן בגמרא (פסחים יז, ב) גבי מחטין דחזי להטבילן ברביעיית. רק דבטלוה רבנן לרביעיית דמקוה מ"ג והצריכו מ"ס, וכן לאדם, כדילפינן (נזיר לח, א) ובמעין לא בטלוה ודיו בכ"ש. והובא כ"א בש"ע אדמו"ר הזקן סי' קנט, סעי' כא. עי"ש.

לעיתים קרובות שאם לא כן המים הנאגרים מעלים סרחון כמו שמצינו בגמרא, אמר רב ביבי אמר רב אסי (שבת יד, א) – בתחילה היו טובלין במי מערות מכונסין וסרוחין והיו נותנים אחר כך על גופם ג' לוגין מים שאובין להעביר סרחון המקוה, עד שנאלצו חכמים לגזור שג' לוגין שאובין מטמאין כי טעה העם לחשוב שהם המטהרים ולא המים שבמערה. נמצא כי עד אז – תקופת המשנה היתה רוב הטבילה (לשאינן חייבים במים חיים) במי גשמים וכדברי הרע"ב במשנה מקוואות (רפ"ו): "משום שרוב טבילות שלהם במערות קרא למקוה (של מי גשמים) מערה" (אם כי לעיתים גם מעיינות היו נמצאים במערות כגון מערת פמיס הנזכרת במשנה (פרה ח, יא). אך בדרך כלל שימשה המערה לכינוס טבעי וצנוע למי גשמים). אכן כתופעה המתוארת בגמרא הנ"ל כך היא המציאות הנפוצה ברוב חלקי העולם, שאין גשמים יורדים לעיתים קרובות בכל תקופות השנה ונמצאת הטבילה במי גשמים ישנים קשה ובעייתית מחמת היותם עכורין וסרוחין. אכן למדים אנו שבשנים שלאחר גזירת חכמים, רבים העדיפו היכן שהתאפשר הדבר, לטבול במי מעיין הזורמים תמיד ותדיר נקיים. יש לשער כי בעיית נקיון המים היתה אחת הסיבות שגרמו לנוהג זה שנתרש.

כן מצינו גם בדורות מאוחרים יותר באירופה שהיו מעדיפים טבילה במי מעיין³, כמובא באור זרוע (הלכות מקוואות סי' שלו) לרבינו יצחק מוינה מבעלי התוספות (שנת ד"א תתק"מ) שכתב "ושלח דבריו למורי רבינו שמחה זצ"ל והשיב לו אם דינו כמו מקוה שהוא מעיין כמו מקוותינו וכו'" עיי"ש, וכן באותו ענין בשר"ת תרומת הדשן (סי' רנח) לר' ישראל

3. משרבו הגלויות ונתמעטו הלבבות ואין בקיאים עוד בדמים (ובימים) החמירו להחשיב כל נדה כספק זבה (ר' זירא בגמ' נדה סו, א. ובטור וש"ע י"ד קפג). ועם זאת, הזבה אינה חייבת לטהרתה במים חיים. כמפורש בתורה מים חיים רק למי חטאת, מצורע וזב. וכך מונה המשנה ג' אלו בלבד (מקוואות א, ח). ועוד שנינו – חומר בזב מבזבה שהזבה אינה טעונה ביאת מים חיים (תוספתא זבים פ"ג, א). וכן בתי"פ עה"פ דזבה "ואחר תטהר" כתב "בארבעין סאין דמו" (ויקרא טו, כח). כהפסק הפשוט ברי"ף, רמב"ם, או"ז, והש"ע ורוב הראשונים. אבל רב נטוראי גאון פסק מן השמים (תשובות י"ד רנב, ועוד בשע"ת קסד וכן קסח, קע) כי היות "עכשיו כל נדות שבישראל ספק זבות הן ואין עולה להן טבילה במקוה אלא צריכות מים חיים" (ולכן אסר טבילה בים). וכן דעת רבינו הלוי (הובא ברש"י שבת סה, ב"כ קיבלת" ויחולק) ובכורות נה, ב רש"י עצמו פירש פ"א דמשום ספק זבות צריכות מים חיים. וכן הוא בזהר (ח"ג צז, ב) כמובא במכתב כ"ק אדמ"ר ז"ע לרב ניסן טלושקין והובא בספרו טהרת מים. וכן בספר חסידים (כ"י פארמא סי' תתשפד). ובחתי"ס (י"ד סי' רב) העמיד דברי הגאונים כסייג מדרבנן לפנייות שהיו טובלות לטהרתן ואטו למיחלף זבה בזב. אך מלשון התשובה "כל נדות" לא משמע הכי. ואולי גם כדי לחשוש לדעות אלו אף שלא נפסקה הלכה כמותם העדיפו להדר בתקופה שלפנינו (אחר הזמן שאין אנו בקיאים כנגמ' שם) אחר מעיין. וראה בדרכי תשובה (י"ד רא, ד) רשימת פוסקים שהזהירו לטבול במעיין דוקא, ולשון הבית הלל המובא שם "פשוט המנהג שלא לעשות המקוואות מן הגגות ע"י גשמים ולא ראיית בשום מקום בכל מדינות פולין וליטא וגם אשכנז לא שמעתי שיש מקום לעשות מקוואות ע"י גשמים". אבל רבי אייזיק מהומיל בעל "חנה אריאל" כתב שהמקדקד במים חיים דוקא יש בו משום בל תוסיף.

איסרליין שישב על כסא הרבנות והנהיג ישיבה בויה-נוישטאט (שנת ה'ק"צ) שכתב: "מקוה שהוא מעין כמו כל המקואות שלנו בארץ אשכנז שהן חופרין עד מוצאין מים". וכן מפורש בשו"ת מהר"ם פדובה (סי' לא) לרבי מאיר קצנלנבויגן אב"ד ממלכת וינציאה (שנת ה'ש"ו), שכתב: "כי ככה הוא המנהג ברוב ארץ אשכנז בקהילות ששם נוהגים לעשות מקוה בחצר הכנסת שהיה מוכן לרבים וחופרין בעמק עד מוצא מים כדרך הבארות והם עמוקים וגבוהים יותר מקומת איש".

ב

אכן המשנה מונה ששה מעלות במקוואות זו למעלה מזו והנעלית מכולם היא מעין מים חיים. הנה מהות מעין הוא כדברי הרמב"ם (בפיהמ"ש ריש מקוואות), מים הנובעים מהקרע שאינו מפעל אדם אלא מפעל הטבע. מקור מי המעינות הן בעיקר מן הנהרות (בכורות נה, ב) שמחלחלים במעבה האדמה למרחק מסויים⁴ ושם עולים ונובעים, ועל ידי חילחולן בקרע מזדככים ונצללים עד שמשתנים לטובה ונעשים סגולת מים חיים נובעים ומקלחים (עפ"י שו"ת צ"צ י"ד קסז) והוא מעשה ידי שמים. וכן כתב רש"י (חגיגה כב, א) גבי מים המחלחלים "המים הנובעין כאן באין מנהר גדול" והמדובר במי מעיין (ר"י בתוס')

4. בתוספתא (מקוואות פ"א ה"ד) החופר בצד הים בצד הנהר במקום הביצים הרי הן כמו תמצית, והוא כן ברמב"ם (הלכות מקוואות פ"ט ה"ב) נמצא לשיטתם שאין דין מים שבחפירות אלו כמעין אלא כמי תמצית שלא פסקו שדינם כמי גשמים להצריך מ"ס לכ"ע ויאסרו לטבילה בזוחלן. והוא זה במהר"ט (שו"ת י"ד סי' יח) כהוכחה שאע"פ שמתמצה מן הנהר אפשר שיהיה דינו כמי תמצית. ובשו"ת משכנות יעקב (י"ד סי' מה) הפליג לקבוע עפ"י התוספתא הנ"ל שכל גידי מים שמקורן מנהרות אין דינם כמעיינות כלל וחשב שלמעין יש מקור הנובע מעצמותו ורק כך יקרא מים חיים. וכבר הוכיח בשו"ת צ"צ הנ"ל בראיות מהש"ס שאינו כן וגם הביא ממדרש רבה (פ' נח) עה"פ "ויסכרו מעיינות תהום" שרק ג' מעיינות נשאר שמימיהם מתהום, נמצא ששאר מעיינות ובארות נתהום מ"סולמא דנהר פרת" כמפורש בגמרא וחילחולם במעבה האדמה מקנה להם סגולת מים חיים. אכן כך בדקו ומצאו חוקרי הטבע בזמנינו כי 98 אחוז המעינות ומקור בארות בעולם מתהווים מנהרות ונחליהם ומי גשמים, רק שדרך חילחול מימיהם בקרע וסלעים מפרישים פסולת ולאידך מקבלים איכות מינרלים מחיים להיות מים צלולים זכים (ומתוקים וראויים לשתיה) כטבע מי באר ומעיין (עפ"י שיחה שניהלתי עם פרופסור יוהן גראנדער-נטורליסט והידרולוג, מומחה בעל שם עולמי בתחום הפקת מים מינרליים). ומהתוספתא והרמב"ם הנ"ל לא תקשי מידי כי בפשטות קאי בצד הנהר ממש ולא במים המחלחלים מרחק ראוי להשתנות בתהליך טבעי (עד"ז תי' הא' בכס"מ שם, ובמשיב דבר ח"ב סי' מא כתב דאף למשכנ"י יתר על ד' אמות לא יחשב "בצד הנהר") וכן כתב הצמח צדק דלעיל והוסיף הסבר "כי זהו (בצד הנהר) רק פועל מעשה ידי אדם שחפר הקרע, הניח מקום למים של הנהר שילכו לשם ואין זה מעשה הטבע כלל". וכן בשו"ת אבנ"ז (י"ד סי' רעח) הביא המהר"ט והסיק ממנו דלא כהמשכנ"י. (ומ"מ פסק הרמ"א (י"ד רא, נב) כהראב"ה דמותר לחפור מקוה אף בצד הנהר ממש ולטבול בחפירה זו אע"פ שאין בה לבדה מ"ס כי יש חללים המחברים בינה לנהר. וחלקו עליו הב"ח (י"ד רא, ד) והחכם צבי (סי' מ) כ"א מטעמו אבל כולו לא חיישו לתוספתא והרמב"ם הנ"ל יעו"ש. ואולי כי לדעתם הוא תוספתא במקום משנה, ואכ"מ).

פסחים יז, ב). כמו"כ דין ומהות מי הבאר כדין מעין, וכך הוא גם טבע מים אלו, כמ"ש "ויחפרו עבדי יצחק בנחל וימצאו שם באר מים חיים" (בראשית כו, יט) ות"א "בירא דמיין נבעין" ובראב"ע שם – מים חיים שהם נובעים תמיד. ובשה"ש מקרא מלא ובחדא מחתא אחשביה "מעין גנים באר מים חיים" (ד, טו) כן גם גידי מי באר מקורן בעיקר מנהרות (סוכה נג, ב). ואף שמתגלים מימיהן ע"י חפירה עדיין נחשב כמעין הנעשה בידי שמים שהטבע הוא הפועל ומשנה מהות מים אלו וכמו שכבר השיב ע"ז במהר"ק (סי' נח) דאין בהתהוות המים תפיסת יד אדם אף שהבור נחפר בידי אדם הרי הוא רק כדי לגלות המים והדבר דומה למעין שהוא מוקף גדר ופרצו אדם כדי לטבול בו, ומסיים כי בודאי דין מים חיים למי באר אפילו לטהרת זב. והביא ראייה ממשנה מפורשת – באר (שנפלה לתוכה חרסית לכשיצללו מימיה) כשרה למי חטאת (פרה ח, יא) והרי לשלשה הצריך הכתוב מים חיים ומי חטאת לאפר הפרה אחד מהם (מקואות א, ח). הלכך גם לצורך טבילת טהרה היכן שלא נמצא מעין גלוי מגיעים אליו באמצעות חפירה ומציאת גיד מעין כמו באר וסביב חפירה זו מקימים בית טבילה. אכן שם מעיינות כולל בארות גם לגבי כתיבה בנוסח הגט "דיתבא על מי מעינות" ולא נצרך ולהוסיף "ועל מי בארות" אם יש במקום גם מעין (בשר"ת חת"ס אהע"ז סי' ל' שבאר בכלל מעין, עיי"ש).

ושונים מי מעין-באר ממעין זורם, היות וחפירת הבאר מאפשרת התפרצות המים רק כלפי מעלה, הרי מטבעם לכשיגיעו מי הבאר לגובה מי הנהר שהוא מקורם יעצרו גם הם מלהתרומם מעבר לגובה זה אם כי ממשיכים הם לנבוע ולזרום הלאה (גם דרך הבאר) במעלה גידם באדמה. לכן לצורך מקוה יש לחפור בעומק הרצוי מעבר לעומק נביעת המים הראשונית כדי שתמלא הבאר ממי המעין ארבעים סאה לפחות. וכמה תנאים הם לזיהוי גידי מי מעין (להבדיל ממי תמציות גשמים שנספגו בקרקע ועומדים במאגרים במקומם, שאמנם גם הם כשרים למקוה אם הם מ"ס לפי שאינם שאובים, אבל אינם מטהרים בזחילה כמעין כמבואר במשנה מקוואות א), והם: א. שצריך גיד המעין להיות לפחות באורך של ק' אמה שהם כ-50 מטר. ב. שיבואו המים בכח ובקילוח. ג. שנוביעתם תהיה מתחת קרקעית החפירה ולא בוצצים מהצדדין דרך כתליה כלל. וסייג לחומרה קבעו הפוסקים בנדה שדינה בכרת, שגם אם נתמלאו כל תנאים אלו עדין מחמירים שלא תהיה זחילת מים גמורה מבור החפירה ורק בסדק שמעל למ"ס וכדומה יש להקל (שר"ת צמח צדק י"ד קסז, וראה שו"ת דברי חיים י"ד סי' מז).

ג

במקביל מוצאים אנו במשך הדורות גם מקוואות באשבורן בצידי נהרות או ימים ממס⁵ שמהם הם מתמלאים. ובשעת הדחק, טבלו אפילו בנהרות⁶ (שאינן מכזיבין) עצמן, אף שמימיהן זוחלין סברו שעיקר מימיהן ממעינות שבמעמקיהן. וכמ"ש הרמ"א (י"ד סי' רא, סעי' ב) "וכן נהגו ברוב המקומות במקום שאין מקוה", ובעיקר היה נפוץ נוהג הטבילה בנהרות במקום מגורי יהודים בודדים שלא יכלו לבנות מקוה לעצמם ואזי התירו להם כזאת (תרומת הדשן סי' רנד). וכן כשדרו באזורים קרים מאד, שם לעיתים רחוקות ירדו גשמים וגם הפשרת השלגים וזחילתן היתה רק תקופה קצרה כב' חודשים בקיץ לכן רוב השנה ככולה לא היה חשש כי ירבו הנוטפין על הזוחלין בנהר ממקורו, אפילו לשיטת רב שלא סבר הא דתניא אין טפח היורד מלמעלה שאין תהום עולה לקראתו טפחיים (גמ' תענית כה, ב). עם זאת במקום כזה נהגו לטבול רק בשעת הדחק ורק בקטע נהר שברור שעיקר זרימת מי הנהר שם ממקורו ולא ממי שלגים שהופשרו.

אולם דא עקא שבנוסף לתנאים הנ"ל היה קושי נוסף בבית טבילה שהוקם על באר-מעין או על שפת הנהר. והוא, מי המעיין עקב נביעתם התמידית ובמידה דומה גם מי הנהר, היו קרים ביותר. דבר זה גרם לרתיעה מהקור בעת הטבילה, וביעותא כזו היא גם מכשול הלכתי בדומה לדברי הגמ' גבי עומדת על גבי כלי חרס וטובלת (נדה סו, ב) שחששו שעקב הפחד שתיפול (או החיפזון, כהטובלת בנמל לפי' הר"ח שם) עלולה שלא תדקדק לטבול כהוגן. ובארצות הקרות מאד (כצפון אירופה) בתקופת החורף היה זה אף בכלל חמירא סכנתא מאיסורא. אכן מסיבה זו יגע והשתדל אדמו"ר הזקן (י"ד, דיני תקוני המקוה ועשייתה) לתקן מקוה ע"ג מעין כשרה למהדרין שאפשר גם לחמם אותה⁷. עיקרון

5. בימים עצמן שרי לטבול בשעת הדחק. דהיימים כמקוה שנאמר ולמקוה המים קרא ימים (מקואות ה, ד). ורק בנמל והדומה אסרו (גמ' נדה סו, ב) אי משום חציצה דטיט (רש"י) או חפזון דבושת (ר"ח) או צניעות (הגאונים). ומש"כ השמלה בדעת הרמב"ם דחשש לזוחלין ביים הגדול כבר תי' ב"חבור לטהרה" דהיינו רק בנתלש הגל, אבל הים הגדול עצמו קאי וקיימא (גמ' מכות ד, א). וברמ"א (רא, ג) פסק כהרי"ב שדין זחילה חל רק באם אין חוזרים המים למקומם. והרי גלי הים הולכים ושבים ואין זורמים כנהר.
6. בנוגע לטבילה בנהר (בכורות נה, ב ועוד), ראה בטש"ע (י"ד שם) ובנ"כ. וכמה שיטות ראשונים בזה, אי הלכה כשמואל דמכיפה מיבדך, ושרי בכל מקום ובכל זמן כדין מעין (ר"ח). או הלכתא כרב דאמר מיטרא במערה סהדא רבה פרת, ואסור בכל אופן (רמב"ם). או האיסור תלוי במקום, באיזה חלק מהנהר (ראב"ד). או האיסור תלוי בזמן, היינו בתקופת השנה, כתקנת אבוב דשמואל לבנתיה ביומי דניסן (רא"ש ור"ף). ועכ"פ כל האוסרין מדרבנן אסרו. וראה בחת"ס (י"ד סי' רב) שהאריך בזה. ואכ"מ.
7. להלן קיצור שלבי עשיית מקוה אדמוה"ז (בשינויים קלים וכפי שנבנתה בעיירה ליובאוויטש עפי' אדמו"ר צמח צדק כמשתמע משו"ת צ"צ י"ד). בתוך בור חפירה גדולה שם זורמים מי המעיין. 1. לסתום הנביעה ולייבש את החפירה. 2. לחבר לקרקעית האדמה ג' נסרי עץ חלקים בגובה שווה, ב' מהם לקבוע עם מסמרים בקרקע לאורך ורוחב קרן זווית החפירה. 3. לחבר במסמרים לב' נסרים אלו על גבם נסרים דקים שכל

תקנתו היא בניית המקוה בצורה כזו שהוספת מים חמים שאובים על מ"ס מי המעיין-באר והחלפתן בעת הצורך תשמר את חום המקוה, ועם זאת המעיין ממשיך לנבוע תמיד לגובהו הנצרך לשיעור מ"ס ויותר. וקילסו גדולי הפוסקים שלפנים תקנה נפלאה זו כמקוה הכי מהודרת עצהיו"ט. (ראה שו"ת אמרי אש סי' עט, שו"ת בית שלמה יו"ד ח"ב סי' פג, חיבור לטהרה כלל ד' סעי' ה' ועוד).

ד

בשנים מאוחרות יותר (שנת ה'ת"ר לערך) החלו בערים הגדולות באירופה להוביל⁸ צינורות מים לבתים ולא היו צריכים עוד לצאת לשאוב מים לשתיה מבארות ואף פסקו מלצאת לנהרות וימות לכבס ולהתרחץ, מצב חדש זה עורר צורך לקרב גם את המקואות לטבורה של עיר, וגם נתן תקוה לשפר נוחיותן, נקיון וחיימומן של המקואות, שהרי הימצאות מי ברז בקרבה ובשפע איפשרו בנקל הוספת והחלפת מים לצורך הנקיון והחימום כדלהלן.

אחד מהן צר מכדי מדרס רגל אדם ועל ידי צירוף כל הנסרים אלו העליונים הדקים תתהווה רצפת עץ, הקטנה אמנם משטח קרקעית החפירה כולה אך ארוכה ורחבה מספיק לטבילת אדם המשתטח במתיחת הגוף. וחיבור זה יהיה ע"י מסמרים ארוכים שיחדרו ויתקעו גם בקרקעית הבור. 4. לעשות ברצפה זו נקב טפח על טפח בפינה, ושיצא אח"כ שהנקב אחורי הסולם שע"י יורדים למקוה ולא נגיש לטובלת. 5. הנסר החלק השלישי שגם מחובר במסמרים לקרקעית החפירה, לא לחברו לרצפת עץ זו אך הוא מתחתיה ולכוון שיהיה מונח בדיוק כנגד הנקב הנ"ל כדי לסתמו שלא יכנסו דרכו מים מהחפירה. 6. להוסיף ולסתום הנקב בסיד רך או סמרטוטים וכדומה. 7. להכניס לתוך חריצים שיקבעו לאורך ד' רוחות רצפת העץ סביב ד' דפנות מעץ. 8. ב' דפנות מהד' הרי צמודים לאורך ורוחב כתלי החפירה, כמיקום הנסרים החלקים שבקרון זזית ועליהם מונחת הריצפה וגם דפנות אלו לקבע במסמרים לכתלי החפירה והרווח המועט שנראה בין הכותל לדופן ימלא באדמה. כך נמצא שנוצרה תיבה בתוך חפירת המקוה שאינה בתורת כלי אלא מחוברת לקרקע ולכתלים ומנוקבת טע"ט וכחלק מהבור תחשב ובה יטבלו. 9. לסמן קו מאוזן על דפני התיבה מקום הגובה שאילו צריכים להגיע מי המעיין כדי שיהיו בה ארבעים סאה ברווח. ניתן לזפת דפנות ורצפת התיבה זו בזפת אלא שבכ"ז מים חודרים דרכם. 10. לפתוח שוב את נקבי המעיין ותמלא כל החפירה במים וגם יחדרו באטיות לתיבה שבתוכה דרך סדקיה. 11. כשיגיעו מי המעיין שחדרו לתיבה לגובה הסימון דמ"ס ברווח רק אז לשפוך ולהוסיף לתוך תיבת הטבילה מים חמים שיוחמו כל מי התיבה ויגיעו המים כולם לגובה "זרת מעל לטבורה". אמנם בחפירה סביב התיבה ישארו המים קרים והם מי המעיין. וכך תמיד יכנסו מי מעיין מ"ס ויותר כפי הצורך ולאידך ניתן לשמור על החום בתיבה שבטלה מתורת כלי. אולם זאת למודעי, עקב זאת שהמים נכנסים לתיבה רק דרך הסדקים ולא דרך חיבור נקב כשיעור שפופרת הנוד (כדי שלא תצטנן המקוה), דין המים שבתביה כדן מי מעין שנפסקו ואכן דין מקוה כשרה להם אך לא נחשבים לדינא כמעין.

8. מים אלו הזורמים בצינורות ונאגרים ע"י מוביל מים עירוני התיר בעל "ערוך השולחן" (רא, קסט) במקומו ככשרים ולא חשבו כשאובים למקואות. וראה ב"טהרת מים" להגר"ט (סי' מב) שחקר ובדק ודן בזה לגבי מי העיר ניו יארק. ורבו השאלות והספקות אף שנוטה להמליץ להתיר בתנאים מסוימים (והביא בסי' תצטנן המקוה), דין המים שבתביה כדן מי מעין שנפסקו ואכן דין מקוה כשרה להם אך לא נחשבים לדינא כמעין.

סג התר בזה מהגאון מרוגאטשוב בימי השמד, עיי"ש) אולם הלכה למעשה לא קי"ל כן.

מצינו בדיני מקואות אפשרות להוסיף מים פסולים (שאובים) אפילו אלף כורים לארבעים סאה מים כשרים (מי מעין או מי גשמים) ועל ידי כך יוכשרו גם הם (המים הנוספים) לטהר ולמעשה הופכים לחלק מהמקוה, וזאת בשני אופנים. אפשרות א. על ידי הזרעה, זאת אומרת מזיגת המים הפסולים לתוך המים הכשרים. כדברי המשנה (מקואות ו, ח) "היה (במקוה) בעליון ארבעים סאה (מים כשרים) ו(במקוה שני) בתחתון אין כלום (מים), ממלא בכתף (מים שאובים) ונותן (למקוה) עליון (המלא מ"ס כשרים) עד שירדו (מים) (למקוה) התחתון ארבעים סאה". ובאם, עד"מ, שפך מ"ס שאובים, וכתוצאה מפעולה זו יש עתה לפנינו שתי מקואות ובכל אחת מהן ארבעים סאה, שתיהן כשרות אף שארבעים מתוך סה"כ השמונים סאה היו במקורם מים שאובים, כי הפסולים נזרעו לתוך הכשרים והתערבבו עימם וע"ז נכשרו גם הם להחשב כשרים לטהר. אפשרות ב. על ידי השקה, זאת אומרת על ידי מגע וחיבור מים פסולים למים כשרים. כדברי המשנה (מקואות ו, ג) "שלשה מקואות, בזה עשרים סאה (כשרים) ובזה עשרים סאה (כשרים) ובזה עשרים סאה שאובין (פסולים) והשאוב מן הצד (ולא באמצע) וירדו שלשה (טמאים) וטבלו בהן (בבת אחת כל אחד במקוה אחרת) ונתערבו (על ידי טבילתם הוצפו המים והתחברו מימי כל ג' המקואות) המקואות טהורין והטובלין טהורים". שכל השישים סאה, גם העשרים סאה הפסולים, נחשבים כמקוה אחת וכולן כשרים, ועל ידי זה שנשקו וחברו עשרים סאה מים פסולים למי ארבעים סאה כשרים (עשרים ועשרים שהתחברו) נכשרו גם הם. (ויש שסברו שאף דין השקה משום זריעה הוא).

נמצא על סמך דברי המשנה (ו, ח) לפי האופן הא' הנ"ל, שאפשר למזוג ולערבב מים שאובים למקוה כשרה המלאה מ"ס מי גשמים ואזי יצופו ממנה המים וישפכו למקוה ריקה שניה. דהיינו הכשרה ע"י הזרעה, אכן מצינו כזאת הלכה למעשה כבר בשנת תקע"ד בבית הטבילה בעיר ואם בישראל ק"ק פרנקפורט שעל נהר מייין שכללה שני מקוואות, ושם נהגו כן לכתחילה, אלא שאף הגדילו לעשות שאחר כך רוקנו גם את המקוה הראשונה לנקותה חזרו והציפו את השניה בשאובין עד שנשפכה לראשונה וחוזר חלילה כל פעם שרצו לנקות אחת מהן, וע"ז כותב ה"חתם סופר" בתשובותיו שהיא "עצה טובה והגונה אין בה פקפוק כלל" (שר"ת יר"ד סי' רג). זאת למרות שמ-מי הגשמים המקוריים אחר ב' פעמים כבר לא נשאר רוב באף מקוה ובמשך הזמן לא יותר אף לוג מהם, אלא רובה ככולה של המקוה מים שאובים שהוכשרו ע"י זריעה, ובמים אלו טבלו הנשים לטהרתן. ואף שאין אנו יודעים את תכיפות מילוי מי הגשמים במקוה דפד"מ אך מהתשובה הנ"ל משתמע שאכן לא חשש החת"ס כלל הלכה למעשה מכך שלא נשאר ממי הגשמים עצמן אפילו כמלא טיפה. ויסודו בשו"ע (סי' רא, סעי' כד ובטור שם והוא עפ"י הרא"ש וראה בב"י שם) שכתב שאם נתן סאה שאובים לתוך מקוה עם ארבעים סאה כשרים המדודים

בדיוק ואחר כך נטל סאה מן המקוה (ובל ימלט שחלק מהסאה הניטלת היא מן הכשרים מלכתחילה), וכן שוב ושוב נתן סאה ונטל סאה וכך עשה "עד עולם" כלשון המחבר והטור (עד שלא תשאר סאה אחת מהארבעים הכשרות המקוריות) המקוה כשרה. ולפי דוגמא זו יש שהתקינו בימינו מקוואות שבהם מי העיר נשפכים⁹ לתוך בור בו מ"ס מי גשמים ומשם¹⁰ נשפכים כשבור הגשמים מוצף לבור הטבילה הצמוד אליו שיבשו לפני כן לחלוטין¹¹ וכך נזרעו והוכשרו המים תחילה במ"ס מ"ג, ובור טבילה זה ניתן לרוקן ולנקות לעיתים קרובות ושוב למלאותו באותה שיטה ולחממו שנית. וחזור חלילה.

ה

אולם הרמב"ם (הלכות מקוואות פ"ד, ה"ז) כתב אף לגבי שאובין "וכן נותן סאה ונוטל סאה עד רובו" משמע שיכול לעשות כן רק עד יט סאה ותו לא. (משנה מקוואות ז, ב. גמ' יבמות פב, ב). וכן כתב הראב"ד (בעלי נפש, שער המים ס"ד) מילתא בטעמא "ודוקא עד רובו דלא נשקול רובו וכו'" (ודלא כהתוספות וחכמי צרפת שפירשו דמיירי במי פירות בלבד שהחמירו בנ"ס ונ"ס דשרי רק עד יט סאה). ובב"י תמה ע"ז, אך הביא דברי התשב"ץ דיש לחוש לדברי הראב"ד ואין ראוי להכניס הראש בין המחלוקת. וכך סתם להלכה הש"ך (סי' רא, סג). מסיבה זו רבו הפוסקים שנמנעו מלהתקין מקוה שאובין הנכשרת על ידי

9. וכדי לחשוש לדעת הראב"ד דלהלן נהגו כ"ז דרך המשכה ג' טפחים ע"ג הקרקע (וה"ה מלט הראוי לבלוע) שעפ"י הגמ' (תמורה יב, ב) מכשיר השאובין מדאורייתא דלא פסלו אם רוב המ"ס הוו כשרים. וראה רמב"ם (הלכות מקוואות פ"ד ה"ט) ושר"ע (י"ד רא מד-מו). וכיוון דדינן כשאובין רק מדרבנן כתבו כמה מהאחרונים (ראה מהרש"ם ח"א קמה) דבכגון דא גם לרמב"ם והראב"ד שרי אפילו בנ"ס ונ"ס, וכן ס"ל כי המחמירין במקוה זוחלת יקלו בשאובין דרבנן.

10. ונהגו שלא יזרמו מיד לבור הטבילה ע"ג המ"ג, אלא קודם ישוה באוצר הזריעה כשהוא סגור, כדי לחשוש לדעת הר"ש בפ"י המשנה נוטפין שעשאן זוחלין והמרדכי בשבועות סי' תשמה שכתב שאפילו יש בו אלף סאין יזהר שלא יצאו המים משפת המקוה דא"כ הוו זוחלין וכן פסק הב"ח "ולענין מעשה נקטינן כיש פוסלין" (והרא"ש ס"ל דמקוה זוחלת היא רק אם ננערת לצאת שלא ישרא בה מ"ס ולפי"ז התיר הב"י לטבול במ"ס שתחת מקום הזחילה). עכ"פ אי הוו זוחלין איך יכשירו השאובין (ראה מהר"ח ח"ב סי' יח, עמק שאלה י"ד סב). אמנם כשפותחים את הנקב בהסרת הפקק אח"כ, לפי שי"א שיחשב הקילוח הראשון כבא מתפיסת יד אדם ויפסול בג"ל שאובין, יש עצה שגם בעובי נקב זה תהיה המשכה ג"ט ע"ג מלט בולע ומ"מ להסיט את הקילוח הראשון הבא מכח כח גברא אל מחוץ למקוה ורק קילוח הזרם שאחריו יחזור וישפך מעצמו למקוה הריקנית. ומה שהציע החזו"א (י"ד מקוואות ס' כג) שיכניסו המים דרך צינור בתחתית בור הזריעה זה אולי יואיל לשיטת הרא"ש והב"י הנ"ל שהכשירו במ"ס תחת מקום הזחילה אך לא להמרדכי והב"ח. ויתר על זה הקשה הגה"צ ר"ג מפאפא בספרו "יוחי יוסף" קושיא אלימתא על עצת החזו"א כי לפי"ז תהיה כל בור הזריעה ננערת לצאת וגרע טפי ומעתה דין זוחלין לכל המים משא"כ במזריע מלמעלה לפחות תחתם מ"ס באשבורן להכשיר לדעת המקילין עיי"ש. (ומ"ש בצ"צ י"ד קסד, ה"ה מה שנייד בתוך המקוה ממקום למקום לא דמי כלל לזוחלין" אינו מדבר בשנדחפים המים מתחתם לצאת).

11. להנצל מג' לוגין שאובין מתחילה שפוסלין (מקוואות ב, ד).

זריעה באוצר מ"ס בלבד כנ"ל. וכלשון ה"דברי חיים" (ש"ת י"ד ח"ב, סי' צח) "אבל היאך נעשה לכתחילה מקוה שפסולה לדעת ראשי פוסקים הללו". ומפורש כותב כ"ק אדמו"ר ז"ע באגרת לרב אברמסון בשנת תשי"י "לא נתקבל אצלינו היתר החת"ס בה".

ויש שכתבו להכשיר מקוה שאובין באופן אחר, והוא ע"י התקנת "בור השקה" בצד המקוה (עפ"י האופן ה' הנ"ל לפי המשנה במקואות ו, ג) ובו מ"ס כשרים עם נקב-חיבור כשפופרת הנוד (קוטר 48 מ"מ, שיעורי מקוה סי' עה) למקוה הטבילה. אולם כדי שלא יתבטלו גם ממנו רוב מי הגשמים פוקקין אותו בעת הטבילה, שכן מי המקוה צריכים להיות גבוהים מעל הנקב כדי שיצופו המים לתוכו ויתחברו למ"ס שבבור ההשקה ומטבע המים שהם תמיד משתווים בגובהן, נמצא שעם כל כניסה ויציאה לבור הטבילה מתחלפים מים עם מי הגשמים שבבור ההשקה כנראה בחוש. כך יוצא שבמשך זמן לא ארוך שוב לא יהיו אף בבור זה רוב מי גשמים מקוריים, אם כן מה הועילו חכמים בתקנתם. ע"כ העצה להנצל מנ"ס ונ"ס בבור ההשקה זה, הוא שלא יהיה תמיד חיבור אליו, כמו שכתב ה"דברי חיים" (ש"ת ח"מ סי' לז), אלא יפתחו החיבור לבור זה רק מדי פעם כשממלאים ומוסיפים שאובים שוב, ועולה החשש שנתמעט רוב המים הכשרים אזי יש להכשיר המים ע"י השקה ושוב לסתום הנקב אך לא יהיה פתוח בעת הטבילה. ואמנם הוא עפ"י השו"ע (רא, נב) שכתב כשיטת הרא"ש בהשקה "ולאחר שנתערב הפסול עם הכשר אפילו רגע נשאר לעולם בהכשרו אפילו נסתם הנקב אח"כ".

ו

אולם יש לחשוש כי אליה זו קוץ בה, שכן רבינו ירוחם (בש"ך י"ד רא, קיב). הביאו והעיר ע"ז "וטוב להחמיר לכתחילה" כתב כי בנסתם הנקב נסתפקו המפרשים אם נשארים הפסולים שהושקו בהכשרם או חוזרים לפסולם. לכן על העצה הנ"ל (להוסיף בור השקה שהחיבור אליו סתום בעת הטבילה) כתב בצמח צדק (ש"ת י"ד סי' קעא) "מיהו זה אינו, דממ"נ למי אנו חוששין, לצאת דעת הראב"ד, והרי הראב"ד עכ"ל דס"ל כרבינו ירוחם ולא כהרא"ש, דהא בהא תלוי והיינו הך ממש". שכן ההגיון¹² מכריח שאם הראב"ד היה מסכים

12. ומש"כ בשו"ת מהרש"ג (י"ד סי' סו) דאינו מוכרח שהראב"ד יחמיר כרבינו ירוחם מקל וחומר, כי בנטל סאה באיזה שלב הסאה שאובים שיתן לא תפגע עוד במ"ס כשרים כי כבר ניטל, ואילו כאן בבור ההשקה תמיד ישארו מ"ס כשרים. לא הבנתי הגיונו, מה לי אם נשארו מאחורי הקיר מ"ס והרי אינו מחובר אליהם, ואם תאמר אבל השיקו זל"ז לרגע ונכשרו, אבל הראב"ד ע"כ לא סבירא ליה השקה משום זריעה ושהמים נשארים בכשרותם גם כשנפרדים כהרא"ש, דא"כ הרי גם בנ"ס כשנותן שאובים יצא גם שם שהם פוגעים תמיד במים כשרים שנכשרו ונשארים בכשרותם גם כשאבד הרוב מהמכשירים, אלא הראב"ד כרבינו ירוחם והר"ש בפי"המ"ש ע"כ סובר שהשקה שאובים משום חיבור וביטול (משא"כ בדבר טמא. ואכ"מ) לכן כשאינם מחוברים או כשאין עוד רוב מי גשמים במ"ס דינם כמציאותם הראשונה שהם שאובים. ופשוט.

(לדעת הרא"ש) שנושקת מים בלבד, נגיעה חד פעמית זב"ז, הופכת מים שאובים לכשרים בפני עצמם לחלוטין, למרות שלא קשורים ומחוברים יותר בעת הטבילה. ע"כ עאכו"כ שהיה מסכים שמים שאובים שנזרעו ונתערבבו ממש במים כשרים בודאי הנפכים למים כשרים בפני עצמם ולמה לי עוד רוב מהמי גשמים המקוריים כדי שהשאובים הבאים יוכלו להבטל בהם, כמו שאכן סבר הראב"ד בנ"ס ונ"ס שלכן פסלן. אלא ודאי שסברת הראב"ד המצריך רוב מ"ג וסברת רבינו ירוחם המצריך השקה וחיבור כל הזמן חד היא ותלויים הדברים זב"ז. אכן הרא"ש לשיטתו חלק על שניהם וס"ל השקה משום זריעה וכיון דנזרע נזרע. נמצאנו למדים דמקוה המתמלאת ממי העיר שאובין שיש לה אפילו ב' בורות, בור זריעה ובור השקה ודאי כשרה לפי דין השו"ע. עם זאת, עדיין לא יצאנו בה מידי חשש נ"ס ונ"ס שהחמירו בזה הרמב"ם, הראב"ד, רבינו ירוחם, הרמב"ן, והש"ך שהביא דברי התשב"ץ להחמיר הלכה למעשה. שכן סוף סוף במקוה כזו לאחר זמן לא רב שוב אין אנו טובלים ומחוברים למים המטהרים המקוריים אלא רק טובלים ב"תולדה" שלהם – שאובים שהוכשרו.

בענין זה כותב הגר"ש דווארקין ז"ל, אב"ד קהילת ליובאוויטש בברוקלין (לראב"ד קייפטאון ר"י דושינסקי) "בארץ מולדתי רוסיה היו בכל המקומות רק מקוואות של מעיינות.... והיו מקומות שהיו צריכים לירד יותר מארבעים מדרגות... מ"מ לא רצו רבני הדור שלפנינו לעשות של מי גשמים. והטעם כדי לצאת לדברי הש"ך... ולמנוע חשש דנתן סאה ונטל סאה" (קובץ רז"ש עמ' 45).

הנה בשנים שטרם מלחמת העולם הראשונה, היו מתחדשים בעיירות רוסיה ופולין שרצו להנהיג מקוואות ממי גשמים במקום מעיינות כנהוג שם עד אז. ואדמו"ר הרש"ב ניסה להניעם מכך, וכמה אגרות ממנו בענין (נדפסו בספר "אגרות קודש לרש"ב"). כמשתמע מאגרות אלו אף ניסו המחדשים לפנות להגר"ח מבריסק ולבעל ה"חפץ חיים" לקבל תמיכה מהם נגד דעת אדמו"ר הרש"ב, וגם הגאונים הנ"ל נמנעו מלתמוך ביוזמת המחדשים לשנות המקוה ממעיין למי גשמים למרות התועלת השימושית והשיפורים שהעסקנים הללו הציעו בתמורה. וז"ל אדמו"ר הרש"ב באגרותיו "חס ושלום להחליף הראשונה בכזאת, ולא יעשו חדשות" ובאגרת נוספת מצטט את דברי בעל ה"גידולי טהרה" – "אבל בתחילת עשיית המקוה יהדר מאד אם אפשר במעיין כו', והתוקע עצמו לעשות מקוה של מי גשמים מכניס עצמו לספק איסור כרת, לפי שאי אפשר בשום ענין שבעולם שיהא כשר לכל הדעות כו' וטוב לפני אלוקים ימלט מזה". אמנם, בשנת תרע"ו בזמן מלחח"ע, האדמו"ר עצמו עזב את העיירה ליובאוויטש ועבר לדור בעיר רוסטוב. ובימים ההם הבולשביקים מהלכים אימים, רודפים את אחב"ני ומנסים למנוע מהם שמירת תומ"צ, בתי כנסת ותלמודי תורה ננעלו על בריח ואף את המקוואות "סתמום פלשתים" וכל אלה גם הולאמו. בנסיבות אלה היה

מן הנמנע לחפור ולבנות ברוסטוב בית טבילה על מעין בפרהסיה. והאדמ"ר נ"ע נאלץ בדיעבד לבנות בביתו מקוה ממי גשמים דבר אשר לו התנגד כל עוד מעין היה בהישג יד. אולם דעתו היתה כי במקרה כזה יש רק אופן אחד בו ניתן לצאת דעת הראב"ד והרמב"ם וסייעתם בנ"ס ונ"ס, וכדלהלן.

הגר"י לנדא ז"ל אב"ד בני ברק, שהיה מעורה בבניית המקוה בימים ההם ברוסטוב עפ"י הנחיות מדוייקות מאדמ"ר מוהרש"ב, מציון, לבקשת הרבי זי"ע, ברשימת דברים את פרטי ההנחיות שקיבל, ומהם משתמע כי כוונת הרש"ב נ"ע היתה כי יש לבנות מקוה אחת גדולה ועמוקה ולחצותה במדף לרוחבה ושתהיה לרצפה עליה תעמוד הטובלת, ומדף – רצפת ביניים זו תהיה מחוברת לדפנות המקוה ויש לעשות בה ב' נקבים טפח על טפח להשקה (ואולי גם כדי לבטלה מתורת מחיצה¹³, כי להשקה בלבד דיינו כשפה"נ) שיהיו תמיד פתוחים. כן תהיה ברצפה זו אבן שיש שניתן להסיר (ובה הנקב השני הנ"ל – אולי כדי לבטל האבן מתורת כלי) וזו כאפשרות להכנס לחלק התחתון של המקוה כדי לנגבו טרם ממלאים שוב מי גשמים. גודל חלק הבור שתחת המדף שיהיה לפחות פ' סאה. יש למלאות המקוה במי גשמים כמובן בהמשכה ע"ג הקרקע דרך נקב למעלה מקו המים בגובה המקוה עד שכל החלק התחתון מלא לגמרי ועוד יותר שיצופו המי גשמים לכסות את המדף-רצפת הביניים מצידה העליון. כן גם מי העיר ישפכו מלמעלה לחלק העליון גם בהמשכה ע"ג הקרקע ויפלו על המי גשמים הצפים על רצפת ביניים זו ויזרעו¹⁴ בהם

13. ש"ך (י"ד שעא"ד) וז"ל "שאם היה בארובה טפח הוה חשיבין בית ועליה כמו חדר אחד". (עפ"י הערת הגרמ"ש אשכנזי, מד"א כפ"ח).

14. וכתב כ"ק אדמ"ר זי"ע באגרת (כו מנ"א תשי"ח) "וגם אם לא יעלו על הרצפה יש לסדר שהשאובים יפלו ישר בנקב ההולך לאוצר התחתון" וזו תקנה ומעלה נפלאה לשלמות המקוה להתקין נפילת מי העיר מכוון בדיוק מעל לנקב במדף שיפלו ישר לחלק התחתון. שכן מעלה חשובה במקוה זו שהיא נכשרת ע"י זריעה ממש ולא רק נשיקת מים. ומעבר לחשש שכשמנקים המקוה העליונה ירוקנו כל המים ממנה כדי לרוקן שארית הפסולת המתקבצת בקרקעית וכדי לקרצף הרצפה (ובדין הווא עובדא, שאכן אירע כן לבלן במקוה שלנו). נוסף לזה, הרי יש לשער שע"י חוזק הקילוח בדיוק לתוך הנקב אכן יפגעו ויחדרו מי העיר מעבר לשכבה העליונה ויתערבו ממש. וההידור בהוראה זו היא כדי להנצל ממה שיש לחשוש במקוה הרש"ב כי "הכלה מוצלחת מדי...", דהיינו שבהפסקת המדף שמתחתיו קר ומעליו חם, עלול הדבר (במילוי מי העיר מהפעם השניה ואילך) שלא תהיה זריעה וערבוב ממש ואזי נותרנו רק עם מגע ונשיקת מים קלה, אמנם ע"י הרווחנו לחשוש לדעת הראב"ד אבל הפסדנו הכשרת מקוה באופן נעלה ע"י זריעה ניכרת. אולם מעתה ע"י הוראת כ"ק אדמ"ר זי"ע הא והא בדינו. ומ"ש כמה רבנים דא"כ הדרא בעיה לדוכתא ויהיה ע"י נ"ס ונ"ס יתר על רובו, זה אינו כי רק בכמה קילוחים דקים ראשוניים חודרים חלק מהמים למטה והשאר כבר פוגעים ומתערבים במים הנכשרים מעל המדף, שוב ככפעם ראשונה בתחילת המילוי ופוגשים בשכבה דקה הצפה מעל למדף המים שיצאו מנקב הב' מלחץ כניסת המים בנקב הא'. ומה שיש קצת חילופי מים זה ברור, אך יחסית במה נחשבו, ובין כה כך הדבר שמתערבים אלו באלו משהו, שהרי אין המדובר בפתרון מוחלט אלא הכי אפשרי במי גשמים, ועד שיגיעו לאיבוד כ"א סאה מי גשמים מקוריים אחרי

וימלאו את שארית המקוה עד לגובה הנצרך לטבילה. המים שמעל למדף-רצפה יוחמו וחלק המקוה שמתחת למדף ישאר קר. אורך המקוה יהיה כזה שאפשר לטבול בו במתיחת הגוף (פשוט כדג) ולא יהיה בשום חלק (לא מתחת למדף ולא מעליו) של המקוה נקב להוצאת מים. ורק ירוקונה במשאבה. ע"כ קיצור מרשימתו מהנוגע לעניינינו. מקוה זו זכתה משום מה לתואר "מקוה על גבי מקוה" אף שאינה דומה כלל למקוה ע"ג מקוה בו דן בעל "גולות עליות" (סעיף ו), שכן שם אכן מדובר בב' מקואות שונות זו ע"ג זו וחיבורם ע"י צינור¹⁵, וכאן הרי מדובר במקוה אחת ממש המחולקת במדף-רצפת ביניים (ואף לא לגמרי מחולקת שהרי בוטלה המחיצה בנקב טע"ט).

וכך כותב כ"ק אדמו"ר ז"ע במפורש במכתב להגר"ד חנוזין ז"ל בשנת תשכ"ב ע"ד המקוה דפתח תקוה "פשוט שהתועלת הכי גדולה באופן בניה האמורה, היא, שאז הטבילה בהאוצר עצמו, אלא שהרצפה מחלקתו לשני חלקים ובטלה הרצפה מענינה ע"י החורים שבה, והתועליות בטבילה באוצר עצמו כמה וכמה" עכלה"ק.

ז

באמת מצינו רבות בספרות ההלכה כבר לפניו מקוה כעין זו המחולקת ברצפה מנסרים (אך בדרכי מעל מעין-באר). אכן סביר מאד שבמקוה כזו בה מי גשמים במדה כפולה נמצאים למטה תחת מדף מפריד (חוץ מנקבי החיבור) ובנוסף הם קרים, ומעל למדף נמצאים מי העיר והם חמים (ועקב החום צפים מעלה) וכמובן גם הרצפה מונעת עירוב יתר בין מים עליונים למים תחתונים, הרי איבוד מי הגשמים המקוריים עד כדי שישארו

עשרות פעמים, יחלפו שוב המ"ג כנדרש בין כך או כך. ופשוט.

15. ומ"ש ב"משנה הלכות" (ש"ת ח"ז סי' קמז) כי עפ"י חידוש ה"דברי חיים" (ש"ת י"ד ח"ב סי' פח) שחיבור ב' מקואות זו ע"ג זו ע"י צינור ה"ל דין קטפרס (מדרון שבמשנה) שאינו חיבור להרמב"ם, וא"כ גם במקוה זו ס"ל ל"ח שעובי הנקב לשיטה זו כקטפרס יחשב. זאת ליתא וממש היפך דברי הד"ח, וגם בעל ה"עמק שאלה" דס"ל בדין צינור כחותנו הד"ח הזכיר בסוף התשובה (ש"ת סי' נז) לשבח המקוה דטשערקאס שהיא כמקוה דידן. וכבר דשו בה רבים (ראה ש"ת אמרי יושר ח"ב סי' עג, עה. ובש"ת האלף לך שלמה סי' רמ. וכן ש"ת דברי יואל י"ד סי' פ ועוד) לשלול חששו דלא קרב זה אל זה כלל. ועיקר ההבדל ששם אם יסתלק הצינור ישפכו המים לחוץ וכאן אם נסלק המדף אדרבה יראה לכל שהיא מקוה אחת ומקשה אחת (כמו שהארק בזה ב"כתבי ר' אייזיק" לגר"א שוויי והפריך אחת לאחת הספקות שהובאו ב"משנה הלכות" עיי"ש). וכן דעת פוסקי דורנו ז"ל כבעל ה"אגרות משה" (ש"ת י"ד ח"ג סי' סה) ובעל ה"מנחת יצחק" (ש"ת ח"ב סי' צב) ועוד, שאף לשיטת הד"ח נקב מקוה כזו אינה קטפרס (ואי הווא קטפרס בכגון דא הווא חיבור לכ"ט). ובראשם הגה"ק בעל "דברי יציב" מצאנו זצ"ל שציוה למסור לגר"י לנדא שהמקוה שברשימותיו ודאי מעולה גם לדעת זקנו הד"ח. (עפ"י עדות בנו הגאון רבי אליהו לנדא במכתב בספר "תיקוני מקואות" לרשב"ב לוי). וגם החשש לשיטת הפוסקים דלא ס"ל גוד אסיק ונמצאת המקוה למעלה חסרה ופסולה בשאובין ליכא כמ"ש מהר"ש ענגעל (ש"ת ח"ג סי' מו) כי כ"ז יש לדון במחברים ב' מקואות "אבל הכא באמת הוא מקוה חדא".

רק פחות מכ"א סאה יהיה תהליך ארוך ואיטי, ולפי השערת מומחים רק אחר עשרות החלפות מי העיר יהיה מקום לחשש כזה (משא"כ בבור השקה מן הצד בפעמים אחדות יאבדו רוב המי גשמים ובבור זריעה כבר בב"פ), כנ"ל. עם זאת משתמע מרשימות הגר"י לנדא שגם במקוה זו דאג אדמו"ר הרש"ב נ"ע להחלפת החלק התחתון במי גשמים חדשים יותר מפעם אחת לפחות בח"י חדשים. עכ"פ במקוה זו הרי אנו טובלים במי הגשמים עצמם (רק שנוספו עליהם עוד שאובין) ויצאנו לדברי הש"ך כי אין בה חשש נ"ס ונ"ס להראב"ד כבמקואות הנ"ל עם בורות מהצד, וגם אין בה הפסק בהשקה כדעת רבינו ירוחם, שכן נקב החיבור פתוח תמיד גם בעת הטבילה. עם זאת עדיין צריכים גם במקוה זו לעמוד על המשמר להחליף את המים בחלק התחתון במי גשמים חדשים טרם ירבו השאובים הנכשרים על המי גשמים במ"ס, ועדיין לא יצאנו מהקושי לאמוד מתי הגענו לגבול החשש שיש צורך להחליפם.

בשנת תשי"ט-תש"כ התקין בעל ה"חלקת יעקב" מקוה בציריך. מקוה שלפי מתכונתו כמעט וכלל אין צריכים לדאוג להחלפת מי הגשמים בבור ההשקה. בספרו (שו"ת יו"ד קיא-קיב) ציין בראשי פרקים תכנית המקוה ומעלותיה. בנוגע לעניינינו, לצאת דעת הראב"ד בנסונו"ס הציע שבנוסף לבור זריעה שיהיה בור ההשקה, ובור זה יהיה מחולק בטבלה (במקום במקוה עצמה כדלעיל) ובה נקב כלשהו (שכן בפסול דרבנן דיו בהשקה כחוט השערה - ש"ע ורמ"א רא, נג) ותחת הטבלה מ"ס ויותר וכך ישתמרו מי הגשמים המקוריים למשך שנים רבות. אכן זו עצה טובה מאד לעניין זה, אך חסרון אחר בה כלפי המקוה הנ"ל, סוף סוף נמצא שהחיבור למ"ס מי גשמים המקוריים (במילוי המקוה במי העיר בפעם הג') הוא ע"י השקה בלבד (בחיבור מהצד לחלק העליון וזה מחובר שוב בנקב זעיר לחלק התחתון בו שם המ"ג), ולזאת לא הסכים הרש"ב נ"ע אלא שהעיקר הוא שתהא הזריעה למי הגשמים עצמם בכל מילוי ממי העיר (שזה הרי עיקר הכשר השאובים) ועוד והוא עיקר, במקוה דציריך טובלים במי העיר (אמנם מוזרעים ומושקים) ובזו דהרש"ב הענין הוא הרי לטבול בבור מי הגשמים עצמו (כמקדמת דנא) ולא במושק לו. בדומה למקואות מעיין מקדם שאכן מוסיף שאובין חמים אך טובל גם במעין עצמו וכלשון המשנה והתוספתא "ממלא בכתף ונותן לתוכו".

ח

נמצאנו למדים על ה' סוגי מקואות שניתן להוסיף להם מי העיר כדי לנקותם ולחממם. א. מקוה מעין ובו תיבה הבטלה מתורת כלי (אדמוה"ז) ב. מקוה עם "אוצר זריעה" מ"ג (חת"ס). ג. מקוה עם "בור השקה" מ"ג (ד"ח). ובכלל זה שילוב שניהם (ב' וג'), מקוה עם ב' בורות לזריעה והשקה. ד. מקוה עמוקה ממי גשמים עם מדף-רצפה מחלקת, והוספת

מי העיר בזריעה והשקה אחת (רש"ב). ה. מקוה עם "אוצר זריעה" ו"בור ע"ג בור" להשקה שניהם מ"ג מהצד (חלק"י).

לפי זה אולי ניתן להציע כי לכאורה ניתן לשלב המעלות שבשיטות השונות בבניית המקוואות באירופה באופן דלהלן:

הלא ערי יבשת זו יתבן על נהרות ומי מעיינות (לונדון על גדות הטמזא, פריז על הסיין, מוסקבה ששמה כשם נהרה, רומא על הטיבר, וינה בודפסט ובלגרד על הדנובה, אמסטרדם על האמסטל, ס. פטרבורג על הנווה, פרנקפורט על המיין כמו גם הרבה מערי גרמניה ושוויץ לאורך הריין וערי מזרח אירופה לאורך הוולגה ועוד ועוד) לפיכך יש לשער כי בעזרת מומחים ומכשירים (מתחום הידרולוגיה גאולוגית) סביר כי ניתן למצא ברוב ערים אלו גידי מעין חי הנובעים באדמה בעומק לא רב (להבדיל ממאגרי מים עומדים). מתוכם ניתן לברור לפי כללי הפוסקים הנ"ל מעיין חי במובהק, וכנהוג מקדמת דנא על ידי מארי דאתרא הדין הקדמונים ניתן לחפור שם בור גדול, שיתמלא עד לגובה יותר מ 150 ס"מ לפחות ובתוך בור זה יבנו מקוה הטבילה בעומק כפול המחזיק 2000 ליטר מים לכה"פ. ולתוספת תחת חלק ממקוה זו יהיה בור מי גשמים (שיגיעו לשם מאוצר דרך מחילה כבמקוה דרוסטוב הנזכ"ל) שיופרד מהבור העליון במדף המחובר לקירות המקוה ונקוב כמוציא רימון ב"פ ופתוח תמיד (כדלעיל כל הפרטים כמקוה אדמו"ר הרשב"ב נ"ע). ולסדר זרימת מי המעיין לחלק העליון של המקוה מהבור הגדול שסביבו דרך נקב שיסתמו מיד לאחר שתמלא המקוה כל צרכה (כדין "העבירו על גבי בריכה והפסיקו הרי הוא כמקוה" במשנה מקוואות ה, א) לגובה הנצרך לטבילה 1300 ס"מ (זרת מעל לטבורה) ועם היות שנפסקו המים ממקור חיותם ואין להם עוד דין "מים חיים" עם זאת כשרים כמובן כ"מקוה מים". והיות כי המקוה בתוך באר-מעין כלל אין צורך להסתפק במי העיר בשום אופן. אלא חלק העליון של המקוה יהיה תמיד ניזון ממי המעיין בכל עת שצריכים להחליף מים. כמו"כ בחלק העליון של המקוה יתקינו חימום. ובזאת יהיה לנו לכאורה מקוה עצהי"ט הכוללת כל היתרונות בשיטות הנ"ל. א. טובלין תמיד ממי המעיין בכל עת שצריכים (ולא במים פשוטים שנזרעו או הושקו) ויצאנו מחשש נ"ס ונ"ס לתמיד, ולמרות זאת לא יהיו זוחלין בש"א אלא בשבורן ובהם תמיד שיעור מ"ס ויותר (מחשש מי תמציות) ועל"ז אמנם בטלו מתורת מעין אולם כשרים למקוה. ב. ומחשש שמא אי פעם יפסקו מי המעיין או יחלשו, תהיה בנוסף זריעה (חת"ס) במי גשמים כנגד הפתח במדף המפריד (אדמו"ר ז"ע) וגם ממילא תהיה השקה (ד"ח) עם מי הגשמים שבתחתית בדווקא (רש"ב). ולמצב חרום יכינו גם אפשרות הובלת מי העיר ע"ג ג"ט טיט רך שישפכו מעל לגובה מי הטבילה מכוון כנגד הפתח לבור המ"ג בעת הצורך. ולרווחא דמילתא מחשש שמא פעם לא נדע שאזל רוב המ"ג וגם מי מעין יחסרו, אפשר להוסיף עוד בור מ"ס מ"ג מצדו של בור המ"ג

התחתון עם פתח כלשהו להשקה נוספת (חלק"י). שו"ר בקובץ תחומין ח"א במאמרו של הרב דיכובסקי שהציע כעין זאת.¹⁶ ובזה יצאנו לדעת הפוסקים מלכתחילה.

16. וכעין מקוה כזו כבר תיקן יד"ע הרה"ג המופלג ר"ב אוברלענדר שליט"א אב"ד קהילת "חברה ש"ס ליובאוויטש" ושליח אדמו"ר ז"ע בעיר פעסט יצ"ו. ועשה שם כנ"ל תיקון גדול שטובלת במים הבאים מן המעיין ממש ממנו מסתפק המקוה ואין הטבילה במי העיר המוכשרים ע"י זריעה או השקה וכמובן תיקן המקוה באשבורן, וגם ציוה לעשות בנוסף עוד בורות מי גשמים לזריעה והשקה (אמנם מן הצד) לתוספת הידור מצוה שמא יחסר המזג כנ"ל.

אמנם כדי לצאת לכל הדעות כולם ממש ולהמלט משמץ ספק ספיקא (בשיטת הגאונים הנזכ"ל), ניתן להתקין בבית הטבילה עוד בור טבילה שאליו יזרמו מי המעיין ומי בור זה יישארו תמיד מחוברין למקורם המעיין בנקב כשפורפרת הנוד ולא יפקקו אותו לעולם ודין מים אלו כמים חיים, והרוצה – אחר שטבלה במקוה הא' תוסיף ותטבול במקוה זה, ובזה נצא גם לדעת הקדמונים שהצריכו מים חיים לספק זבה. וכבר כתב התשב"ץ (ח"א סי' יז וח"ג סי' לג) דבמקוה יש לחוש גם לדעת יחיד אף שאין הלכה כמותו. (אם כי אין להקפיד בזה נגד הפוסקים, כנ"ל).